

بررسی تأثیر کاربرد

آیات قرآن و احادیث در شاهنامه

بر اساس تألیفات
فردوسی شناسی از سال
۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷دکتر زهرا قربانی پور
مدرس دانشگاه علمی - کاربردی

چکیده

این نوشتار به بررسی پژوهش‌های حوزه فردوسی‌شناسی که پس از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۸۷ با رویکرد دینی، نگاشته شده می‌پردازد و میزان کاربرد آیات قرآن و احادیث اسلامی را در آن‌ها نشان می‌دهد. بارزترین دستاورد این بررسی، نمایاندن افکار امروز مسلمانان درباره شاهنامه و نیز تحلیل و بررسی مباحث دینی در خلال داستان‌های شاهنامه است.

کلیدواژه‌ها: پژوهش‌های فردوسی‌شناسی، تأثیر قرآن و احادیث اسلامی

مقدمه

شاهنامه تنها یک حماسه ملی و ایرانی نیست. بلکه باید به آن به عنوان منبعی بسیار غنی از عشق و عرفان، جامعه‌شناسی، مسائل دین‌شناختی و ... بنگریم. از مصادیق عینی و بسیار جالب تأثیر قرآن و حدیث بر ادب فارسی را در شاهنامه فردوسی می‌توان یافت. تأثیر

کلام الهی و سنت پیامبر اکرم (ص) و اوصیای آن حضرت، در جای جای کلام فردوسی به خوبی مشاهده می‌شود. با مطالعه شاهنامه و تعمق در آن به این حقیقت می‌رسیم که دیدگاه فردوسی نسبت به مبدأ آفرینش، معاد، جهان، انسان، سرنوشت، جبر، اختیار، مرگ، علم و ... عمدتاً بر باورهای مذهبی‌اش استوار است، باورهایی که از «قرآن و حدیث» ریشه گرفته‌اند.

در حقیقت، شاهنامه و فردوسی را باید با خود شاهنامه شناخت و آن را بهترین منبع در این راه دانست. نگاهی از این حیث به فردوسی و داستان‌های شاهنامه، قطعاً می‌تواند زمینه‌های وسیعی پیش روی شاهنامه‌پژوهان باز کند. هدف از نگارش مقاله حاضر، بررسی تأثیر آیات قرآن و احادیث اسلامی در داستان‌های شاهنامه است. به این منظور، با مطالعه بیست عنوان کتاب، که از سال ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۸۷، نگاشته شده، به بررسی جایگاه، تأثیر و نحوه کاربرد آیات قرآن

و احادیث اسلامی در شاهنامه فردوسی پرداخته شده است. ضمن آنکه مهم‌ترین نکته‌ها و دیدگاه‌های نویسندگان این آثار نیز بیان شده است. این مقاله در پاسخ به این سؤال نگاشته شده است: جایگاه، تأثیر و نحوه کاربرد آیات قرآن و احادیث اسلامی در شاهنامه فردوسی، بر اساس تألیفات فردوسی‌شناسی از سال (۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷) چگونه است؟

شوربخانه، در سال‌های قبل از انقلاب اسلامی، این دست رویکردها چندان مورد استقبال نویسندگان نبوده است. به دیگر سخن، بررسی تأثیر کاربرد آیات اسلامی و احادیث در متون کهن فارسی - که یکی از اقسام پژوهش‌های بین‌رشته‌ای محسوب می‌گردد - بالأخص در شاهنامه فردوسی، به تازگی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین، عمق این دریا بسیار است و هنوز پژوهندگان تمام در آن را نیافته‌اند و در دقت موی نشکافته‌اند. در یک نگاه، در این روش، با استفاده از دانش علوم دینی،

به داستان‌های شاهنامه، نگریسته می‌شود تا بتوان اثری نو و متفاوت با گذشته آفرید و نیازهای پژوهشگران امروز این میدانگاه را برطرف ساخت. لازم به ذکر است که از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۷ تعداد ۸۰۶ عنوان کتاب، پیرامون فردوسی و شاهنامه نگاشته شده است.

نمونه‌هایی از تأثیر آیات و احادیث بر داستان‌های شاهنامه شیعه بودن فردوسی

به‌طور مثال شیعه بودن فردوسی برای ما روشن است. زیرا او دیدار خداوند متعال را چه در دنیا و چه در آخرت منکر است (معتزله نیز چنین اعتقادی دارد)

به بینندگان آفریننده را

نبینی مرنجان دو بیننده را

(آغاز کتاب، ب ۱). عقل‌گرایی او نیز برای ما آشکار است. زیرا در همان اشعار آغازین کتابش، بعد از ستایش معبود به ستایش خرد می‌پردازد:

خرد چشم جان است چون بنگری
تو بی‌چشم شادان جهان نسپری
(ستایش خرد، ب ۲۶). خدای او خداوند جان و خرد است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که فردوسی به ژرف‌ساخت‌های

دین توجه دارد. «به نام خداوند جان و خرد» سرآغاز دل‌انگیز شاهنامه است و پس از آن ترنم روحانی کلام فردوسی، طنین می‌افکند که خداوند بزرگ و منزه و برتر است از اینکه در محدوده فکر و گمان انسان بگنجد.

ز نام و نشان و گمان برتر است

نگارنده برشده گوهر است

(آغاز کتاب، ب ۴). این بیت متأثر از آیه زیر است: و ما قدروا الله حق قدره (زمر، آیه ۶۷):

سرنامه کرد از نخست‌آفرین

ستایش سزای جهان‌آفرین

(جنگ بزرگ کیخسرو با افراسیاب، ب ۸۵۹) (رستنده، ۱۳۷۸، ص ۲۹-۲۸)

آموختن دانش

ز هر دانشی چون سخن بشنوی

از آموختن یک زمان نغوی

توانا بود هر که دانا بود

ز دانش دل پیر برنا بود

(آغاز کتاب و ستایش خرد، ب ۱۴ و ۳۳)، که اشاره است به حدیث «اطلبوا العلم من المهد الی اللحد» و آیه «... قل هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون انما یتذکرو اولو الالباب» (زمر، آیه ۹)

در ستایش پیامبر و امامان

به گفتار پیغمبرت راه جوی

دل از تیرگی‌ها بدین آب شوی

(گفتار اندر ستایش پیامبر، ب ۹۰). چنان‌که می‌بینیم، فردوسی خود را کاملاً در فضایی اسلامی می‌دیده و احساسش دقیقاً این بوده که آیین زردشتی و رسوم آن در کشور ایران جای خویش را یکسره به اسلام و تعلیمات آن سپرده است. (ابوالحسنی منذر، ۱۳۷۸، ص ۱۸۸) و در ادامه کلام خویش می‌گوید:

اگر چشم داری به دیگر سرای

به نزد نبی و وصی گیر جای

(گفتار اندر ستایش پیامبر، ب ۱۱۰). چنان‌که قرآن می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا استجیبوا لله و للرسول اذا دعاکم لما یحییکم» (انفال، آیه ۲۴) (چوبینه، ۱۳۷۷، ص ۱۰۳) اما اینچنین سخن گفتن از خاندان پیامبر، در برابر محمود غزنوی، شجاعت می‌خواهد. شجاعتی که تنها می‌توان در مردانی نظیر دعبیل خزاعی (قتل ۵۲۴۶ ق) سراغ گرفت.

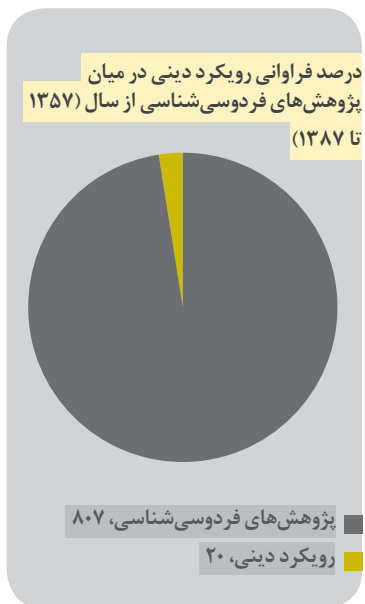
توحید از نگاه فردوسی

فردوسی می‌گوید: اگر می‌خواهی «سخن» پایه و قدرش حفظ شود، حتی به دنیا نگاه هم مکن!

وجه شاخص انسان، سخن‌گویی اوست، البته سخن‌گویی خردمندانه. سخن و خرد وقتی باعث آرامش جان انسان می‌شود و روان سراینده رامش می‌برد که به توحید متکی باشد (مهاجرانی، ۱۳۸۲، تلخیص از بخش ششم). فردوسی سرآغاز کتاب خویش را به علم توحید مزین نموده است

اندک است. این نکته در میان پژوهش‌های دینی نیز به چشم می‌خورد.

منابع

۱. آزاد، نرجس؛ گزیده‌ای از معارف قرآن و نهج‌البلاغه در شاهنامه فردوسی؛ شیراز؛ انتشارات نوید شیراز؛ چاپ اول ۱۳۸۱.
۲. ابوالحسنی (منذر)، علی؛ بوسه بر خاک پی حیدر(ع)؛ تهران؛ نشر عبرت؛ چاپ اول ۱۳۷۸.
۳. بیابانگرد، اسماعیل؛ روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی (ج ۱ و ج ۲)، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۷.
۴. چوبینه، سجاد؛ حکمت نظری و عملی در شاهنامه فردوسی؛ شیراز؛ انتشارات نوید شیراز؛ چاپ اول ۱۳۷۷.
۵. حمیدیان، سعید؛ شاهنامه فردوسی چاپ مسکو؛ تهران؛ نشر قطره؛ چاپ دهم ۱۳۸۶.
۶. رستنده، مجید؛ قرآن و حدیث در شاهنامه فردوسی؛ همدان؛ انتشارات مفتون همدانی؛ چاپ اول ۱۳۷۸.
۷. گودرزی، مرتضی؛ ماه‌های دینی و عرفانی در شاهنامه فردوسی؛ تهران؛ مؤسسه انتشاراتی راه سبحان؛ چاپ اول ۱۳۸۰.
۸. مهاجرانی، سیدعطاءالله؛ حماسه فردوسی (نقد و تفسیر نامه نامور) (ج ۱)؛ تهران؛ انتشارات اطلاعات؛ چاپ سوم ۱۳۸۲.
۹. نرم‌افزار جامعه احادیث نبوی.

زمین و زمان، اوراق زرین عالم طبیعت، فروغ زندگی خورشید و ماه در پهنه آسمان، همه و همه آفریده و محتاج اویند. خداوند گردنده خورشید و ماه روان را به نیکی نماینده راه (منوچهر، ب ۵۹۷) همان‌طور که در قرآن هم آمده است «والله خلق کل دابة من ماء» (نور، آیه ۴۵) خداوند هر جنبنده‌ای را از آب آفرید. همچنین، فردوسی آفرینش آسمان و زمین را برای خدمت به انسان و کمک به او برای رسیدن به کمال می‌داند.

جهان آفرین بی‌نیاز است از این ز بهر تو باید سپهر و زمین که یادآور این آیه قرآن است: «و ان تکفروا فان الله ما فی السموات و ما فی الارض و کان الله غنیا حمیدا» (نساء، آیه ۱۳۱) (چوبینه، ۱۳۷۷، صص ۱۸ و ۳۳).

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این مقاله حاکی از آن است که:

۱. در شاهنامه روح و رنگ اسلامی، به‌ویژه در بخش آغازین آن دیده می‌شود. بنابراین، بر ما مسلم می‌گردد که فردوسی شیعه است و از آموزه‌های متعالی قرآنی و مکتب اهل بیت(ع)، سود جسته است.
۲. در این اثر بزرگ به وضوح می‌توان گرایش برخی از شاهان و شاهزادگان شاهنامه را به بی‌اعتباری جهان دید. شاهزادگانی چون ایرج، سیاوش، کی خسرو که با نقش و عملکردهای خود، این گرایش به بی‌اعتباری جهان را به اثبات می‌رسانند.
۳. در این میان پژوهش‌های این رویکرد، تکرار اطلاعات بسیار دیده می‌شود، در حالی که امروز نیازمند نگاهی هستیم که به وسیله آن بتوانیم لایه‌های زیرین داستان‌های شاهنامه را کاوید. نگاهی که به ارائه پژوهش‌های تازه‌تر و قوی‌تر از گذشته، بینجامد؛ و نه به تکرار و تقلید اطلاعات.
۴. امروزه تعداد آثاری که در آن‌ها با رویکردهای مختلف به بررسی و تحلیل فردوسی و شاهنامه او پرداخته‌اند، بسیار

زیرا رسول اکرم(ص) فرموده: «اول العلم معرفه الجبار» و بیان حکیم توس ترجمان همین حدیث شریف است:

ز دانش نخستین به یزدان گرای که او هست و باشد همیشه به جای بدو بگروی کام دل یافتی رسیدی به جایی که بشتافتی (پادشاهی کسری نوشین روان، ب ۱۴۴۵ و ۱۴۴۶) (چوبینه، ۱۳۷۷، ص ۱۴)

باور داشتن عدل الهی

«یکی از کارسازترین اصول اعتقادی شیعه، باور داشتن عدل الهی و دادگری خداوند است. اصلی که آدمی را از ستم باز می‌دارد. چرا که پیوسته خود را در محضر عدل الهی حاضر می‌بیند. درست به همین دلیل محکم و منطقی و عقلانی است که فردوسی پیوسته حاکمان ستمگر را از دادگری خداوند می‌ترساند و هشدار می‌دهد که با عدل خود، شما را به عدالت دعوت کرده است پس دادگر باشید و یاور درویشان». (آزاد، ۱۳۸۱، ص ۳۴) در قرآن و کلام بزرگان دین، مکرر بر لزوم اعتقاد به عدل الهی و رعایت دادگری در حیات آدمی تأکید شده است، از جمله در قرآن کریم می‌خوانیم: «و بترسید روزی که بازگردانیده شوید در آن به سوی خدا، پس به هر کس آنچه را که فراهم کرده است، داده شود و ستم نشوند».

فردوسی در سراسر شاهنامه بر توحید و یگانگی ذات باری تعالی، تأکید خاص دارد: سکندر چو بر تخت بنشست گفت که با جان شاهان خرد باد جفت که پیروزگر در جهان ایزد است جهاندار کز وی نترسد بدست و مهم‌تر اینکه در خلال مندرجات نامه‌ها و مکتوبات شاهان پیش از اسلام، معانی ظریف و والایی از توحید را به کار گرفته که جز در قرآن و روایات و احادیث شیعه وجود ندارد (پادشاهی اسکندر، ب ۱ و ۲) (ابوالحسنی منذر، ۱۳۸۸، صص ۶۱، ۶۲ و ۱۷۴).

گردش چرخ زمین و زمان در بینش اعتقادی فردوسی
در بینش اعتقادی فردوسی، گردش چرخ